

Per Nyström

Historieskrivningens dilemma

I den första av de följande artiklarna (publicerad i tidskriften *Ateneum* nr 1 1933), utvecklar Per Nyström en principiell och begreppsmässig kritik av svensk historieskrivning och påvisar dess ideologiska och ovetenskapliga karaktär.

I den andra (från *Ateneum* nr 1 1934) försöker han utforma en logiskt bearbetad begreppsapparat, baserad på den marxistiska traditionen. Avsikten var att följa upp denna artikel med ytterligare en, som tyvärr aldrig fullföljdes.

Efter dessa artiklar följer (som bilaga, se sid 17 ff) en utförlig *Kommentar* till uppsatserna, som Per Nyström skrev till en antologi med samma namn: *Historieskrivningens dilemma* (1974).

MF (aug 2019)

Historieskrivningens dilemma I

1

Mot slutet av 1800-talet, den industriella expansionens århundrade, som även blivit kallat "historiens århundrade", började historievetenskapen tvivla på sig själv. Dittills hade aldrig dess förmåga till objektivitet satts i fråga — åtminstone av allmänt aktade och ordensprydda vetenskapsmän. Den intog en centralställning i det vetenskapliga livet. Alla samhällseliga fenomen betraktades och förklarades "historiskt". Till och med i naturvetenskapen trängde "historiska" betraktelsesätt in. Det fanns ingen förklaringsmetod, som bättre tillfredsställde än den genetiska. Nästan allt forskningsarbete var inställt på att utröna "uppkomsten" av givna förhållanden. Man ville visa "wie es eigentlich gewesen". Skulle ett ämbetsverk omorganiseras, en lag ändras, tillsattes gärna en historikerkommitté för att studera och framlägga institutionens historia. På kontinenten beströddes universiteten med lärostolar i historia, arkivväsendet vidgades och för tillvaratagandet av den materiella kulturen utgrenades ett vidlyftigt museisystem. En hord av historiografer, professorer, docenter, lektorer, arkivarier, intendentur med uppgift att syssla med historia ansågs detta århundrade nödvändigt att betunga budgeten med. I folkskolorna blev historia ett huvudämne.

Men mot slutet av historiens århundrade började historievetenskapen tvivla på sig själv. Inte så att den stora staben av historieämbetsmän började finna sitt arbete onyttigt; nej, för dem hade det för längesedan blivit självändamål samtidigt som deras visshet om att de tjänade Sanningen blev allt fastare. Det var vetenskapens kunskapsteoretiska fundament, som började sättas under debatt. Var historieforskningen och historieskrivningen verkligen en vetenskap på samma sätt som kemin? Var det en exakt vetenskap, vars resultat hade samma karaktär som t. ex. fysikens?

Det var på tid att frågan ställdes. Den europeiska bourgeoisins ställning i samhället stod på sin höjdpunkt. På världsutställningarna beskådade den sina tekniska underverk. Dess söner drev handel runt världen, ledde fabriker, kommanderade arméerna, rekryterade ämbetsverken, beklädde domarbefattningarna, föreläste i universiteten, skrev tidningarna. Men vid denna tid började den socialistiska kritiken skärpas. Bortom borgerskapets kontroll växte en ny institution upp: fackföreningsrörelsen. I Tyskland och även i Frankrike, där historikerna mer än annorstädes behärskade kulturlivet, började den socialistiska kritiken hämta argument ur historien. Socialismen blev en historisk vetenskap. Det framkom arbeten i oklanderlig historievetenskaplig dräkt, vilka innehöll en hård kritik mot bourgeoisins lagar och ekonomiska system.

Var detta lika objektiv vetenskap som Rankes verk? I så fall var dessa historiska arbeten fruktansvärda vapen. Så kändes stötarna som sattes in av en Sombart, Mehring, Engels, Marx.

Litteraturen som framkom om historievetenskapens kunskapsteoretiska förutsättningar blev rikhaltig och stor. Det kanske centrala arbetet var H. Rickerts *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung* (1896). Vid sidan härav torde A. D. Xénopols *Les principes fondamentaux de l'histoire* (1899) samt E. Bernheim *Lehrbuch der historischen Methode* (1903) vara de märkligaste. I nordisk vetenskap är frågan mest ingående behandlad av Arvid Grotenfelt i *Die Wertschätzung in der Geschichte* (1903) och i *Geschichtliche Wertmasstäbe* (1905).

Denna vetenskapliga diskussion ledde i huvudsak till följande resultat:

Historievetenskapen uppställer inga lagar. Den sysselsätter sig i motsats till naturvetenskaperna endast med "einmalige Vorgänge". När historikern står inför händelsernas myller och skall ge en bild av en gången tid måste han företa ett urval. Somt ägnar han ett ingående intresse, somt endast antyder han. Somt anser han som huvudlinjer, somt endast för episoder. Härvid blir han, oftast omedvetet, beroende av en urvalsprincip. Han väljer ut efter vissa, av honom icke närmare analyserade värdeomdömen, som bestäms av hans allmänna världs- och samhällsåskådning. Han kan aldrig avbilda "wie es eigentlich gewesen".¹

Denna lära innebar ett fullt effektivt skydd mot den farliga historiska litteraturen. Men den medförde också, att de gamla ekarna måste falla. Nu föll Ranke, den historiska objektivitetens förebild. Han underkastades en förnyad granskning. Hans lugna, affektlösa stil, hans framställnings frihet från värdeord, kylan i hans estetiska omdömen visade sig blott vara ett raffinerat litterärt manér, ägnat att suggerera läsaren att författaren lyckats i sin strävan att helt "utsläcka sitt jag". Nu upptäckte man i hans urvalsprinciper, i hans bedömande av idé-sammanhang, allmänna värderingar så starka "dass man sich nicht genug verwundern kann, wie das Missverständnis von seiner objektiven Historiographie entstehen konnte".²

2

Vad är det då för urvalsprinciper, som gjort sig gällande i den europeiska historieskrivningen under 1800-talet? Vad är det för samhällsåskådningar, som impregnerat de historiska framställningarna?

Det visar sig, att när man når fram till denna viktiga frågeställning är de kunskapsteoretiska arbetena ytterst vaga i sina formuleringar. Den metafysiske värdeidealisten Rickert stannar vid att "utsnittet" ur historiens myller sker efter "allmänt erkända kulturvärden". De konkreta analyser av urvalsprinciperna hos skilda historiker, som ges i den kunskapsteoretiska litteraturen, dröjer vid ytliga och lätt iögonenfallande principer. Vad man fäst sig vid är vissa livsåskådningars inverkan på urvalet, hur en historikers urval av fakta präglas av hans materialistiska eller idealistiska livsåskådning, hans nationella ställningstagande eller universalhistoriska betraktelsesätt. Man får sålunda fram en brokig skara "forskare": utilitarismen präglar Buckles historiska framställning, Mommsens romerska historia lånar färg av hans beundran för den manliga vilje- och handlingskraften och de preussiska junkrarnas växande självkänsla, den tyska nationalpolitiken sätter sin fysionomiska stämpel på Sybel och Treitschke, med ett

¹ Vid fastställandet av historiska källors art och inbördes förhållande kan forskaren däremot stundom nå objektivitet. Det rör sig här blott om logiska operationer, som, om de är korrekta, bevarar sin giltighet. Däremot får forskaren finna sig i att en kommande tid kan finna det löjligt, att denne gitte sysselsätta sig med källor, som för den nya tiden framstår som utan intresse.

Dessutom skulle man kunna tala om ett "urval", som bestäms av själva "observationstekniken", om man tillåts låna en term från naturvetenskapen. Arkivens innehåll, arten av de handlingar som där förvaras, blir bestämmande för vidden av forskarens blickfält. För tider, för vilka källmaterialet är tunt, kan arten av dessa källor starkt snedvrída vår bild av tiden.

² O. Lorentz, *L. v. Ranke*, s. 130.

ord, samtidens idéströmningar bestämmer det historiska urvalet. De begynnande politiska massrörelserna under 1800-talets senare hälft fäster uppmärksamheten på massrörelsernas roll i historien. Extremast kanske en till metafysik stegrad kollektivistisk åskådning uttryckts av en fransk historiker L. Bourdeau, som påstått att om Napoleon Bonaparte dödats av en kula vid Toulon, så hade "en annan" kommit i hans ställe och utträttat ungefär detsamma, så att Europas historia i det stora hela hade företett samma bild vid 1800-talets början.³ Men om man gör ett försök att tränga under alla dessa skiftande urvalsprinciper, som gör att en svensk historiker i regel ser historien annorlunda än en norsk, en klerikal annorlunda än en anti-klerikal, en estetiserande annorlunda än en moralistiskt inställd, så skall man finna en väsentlig urvalsprincip, som är gemensam för alla och som i regel kunskapsteoretikerna förbigått, därför att de själva varit bundna vid densamma; den framträder närmast för dem som en tankekategori och icke som blott "ett allmänt erkänt kulturvärde".

Denna kategori är *staten*.

Som social bildning har staten uppstått under medeltiden i de italienska städerna. Den uppstod som ett socialt förband av de besuttna borgarna. Dels var den en kamporganisation mot de feodala makterna, dels ett instrument för skyddandet av egendomsfördelningen och därmed för möjliggörandet för de besuttna att utnyttja de egendomslösa, fria arbetarna i produktionen. När samtidens politiska tänkare samt diplomater skulle karaktärisera denna art av politiskt förband fann de den så väsensskild från tidigare existerande, från *pólis*, *imperium*, *regnum*, *terra*, att de för den ej kunde använda något av dessa begrepp utan måste göra ett nytt, "il stato".⁴

Det är med hjälp av denna nya sociala bildning, som borgarklassen i kamp med de feodala makterna erövrat den politiska makten i Europa. Sin största styrka har denna sociala bildning nått i den moderna nationalstaten, vars uppgift av det revolutionära franska borgerskapet under 1700-talet formulerades som: skyddandet av *la liberté*, *la propriété*, *la sûreté*. Under franska revolutionen bildades av besuttna borgare en väpnad kår, nationalgardet, i vilket inga arbetare ägde rätt att ingå, för att bevara och skydda den bestående egendomsfördelningen till borgerskapets fördel.⁵ Från de egendomslösas synpunkt måste staten med dess institutioner, rätten, förvaltningsapparaten, armén, främst framstå som upprätthållare av de rådande egendomsförhållandena.

I det borgerliga tänkandet framstår skapandet av staten som den viktigaste historiska processen.⁶ Staten blir historiens ryggrad.⁷ Historia blir statens historia eller staternas historia. De historiska fenomenen anordnas inom statens ram, om ej kronologiskt så teleologiskt. "Staatengeschichte ist eigentlich das, was wir Geschichte nennen ... Nicht der einzige, aber der grosse Gesichtspunkt, unter den wir die geschichtlichen Erlebnisse zu stellen haben, ist der staatliche." Uttalandet slutar med följande äkta och djupt kända suck, som låter ana djupa borgerliga perspektiv: "denn der Staat verloren, alles verloren."⁸

Staten har i den borgerliga åskådningen absolutifierats. Den moderna nationalstaten framstår

³ L. Bourdeau, *L'Histoire et les Historiens*, 1888.

En engelsk katolik mr. Butterfield har i ett av harmset tonfall präglat arbete *The whig interpretation of History* sökt visa att den officiella engelska historieskrivningen präglas av whigvärderingar.

Denna historievetenskapens relativism motiverar tysken Launs mera generösa än praktiska förslag att i historia alltid parallella lärostolar borde inrättas med innehavare av olika världsåskådning. *Archiv des öffentlichen Rechts* 43, s. 181.

⁴ Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, 1905, s. 125.

⁵ A. Mathiez, *La vie chère et le mouvement social*, 1927, s. 19.

⁶ Ordet "borgerlig" är här icke tänkt som politisk propagandaterm utan som historisk-teknisk term. Detta språkbruk överensstämmer med det tyska, som bl. a. kommer till uttryck i titeln på den lagbok, i vilken den under 1800-talet utbildade egendomsrätten kodifieras: *Bürgerliches Gesetzbuch*.

⁷ Pokrowski, *Geschichte Russlands*, s. 247.

⁸ Georg v. Below, *Die deutsche Geschichtsschreibung*, 1924, s. 121.

som den historiska processens slutresultat. Att den är en härskarorganisation erkännes ej. Den är — som bekant — ett förband av de på ett visst geografiskt område bosatta människorna.

Vid den tid då den moderna industrialismen och dess sociala nybildningar höll på att bryta sönder den gamla svenska ämbetsmannastaten, då livshungriga och självmedvetna bruksägare och nyrika köpmän pockade på att få dirigera statsinstitutionerna, utbildades i det lilla ämbetsmannasamhället Uppsala en filosofi, vars evärdliga förtjänst var att den gav ämbetsmännen en i det närmaste gudomlig karaktär och sökte göra dem oantastliga för de hotande nya sociala grupperna. Det var den boströmska filosofin. Dess samhällssyn framlades i *Grundlineer till Filosofiska statsläran*, en av de skickligaste politiska kampskrifter vårt språk äger. På grund av den filosofiska klädedräkt denna propagandabroschyr antagit, kunde den länge användas som lärobok vid universiteten.⁹ Boström drog i staten en svart, oöverstigbar gränslinje mellan innehavaren av statsmakten, monarken, dennes organ, ämbetsmännen, även kallade det publika ståndet, å ena sidan samt å andra sidan, folket, det privata ståndet. Ingen opposition mot monarken och hans organ är legitimt möjlig från folkets sida. Det var lämpligt, att inom folket olika partier slogs, ”det ledde till ett mångsidigare diskuterande av de särskilda intressena”, men att enskilda medlemmar av folket sade, att de var i opposition mot monarken, ”det är en skam ej blott för dem själva utan för folket i det hela”. Denna systembyggnad är raffinerad därigenom att ämbetsmännen skjuts i skymundan och framställs som blott organ för monarken, samtidigt som dess uppgift var att säkra makten hos ämbetsmannagrupperna. Omöjliga att antasta, kringstrålade av det gudomliga skenet från monarken kunde de handha statsapparaten bäst de gitte. Att denna samhällslära blev populär bland de svenska ämbetsmännen och vid deras utbildningsanstalter, universiteten, är förklarligt. Den ansågs representera en ”högre verldsåikt”.

Men föreställningen om statsapparatus neutralitet, om dess upphöjdhet över ”folket”, dess ”objektiva” oavhängighet av de olika sociala intressena, är icke något egenartat för den Boströmska filosofin. Denna föreställning ingick som en del i den borgerliga samhällsåskådningen i hela Västeuropa. Med den tröstades och avvisades de nya samhällsgrupperna, som begärde inflytande på statens ledning. Det är också denna uppfattning som präglar de borgerliga historikernas samhällssyn och den kommer följaktligen att impregnera deras framställningar. Harald Hjärne talar om en ”oväldig och självständig statsmakt, som fullföljer sina egna värv”.

3

Under skyddet av denna stat och inom dess ram vecklar — enligt den borgerliga samhällssynen — det ”sociala” livet ut hela sin prakt och går kulturen i blomning liksom växterna i ett drivhus. Vilken rikedom på färger och arter! Här stiger fabriksindustrin upp som fält av tulpaner, här skjuter städerna upp som kolonier av gul svamp, här grov arbetarkvarterens bolmört, här går konstens lilja och poesins blå blomma i blomning. Hela detta rika fält med art vid art och färgklick vid färgklick omhuldas av staten, som på en gång är växthus och övervakande örtagårdsmästare. Här växer allt efter sina inneboende lagar, fritt och oavhängigt, blott staten ansar en smula, göder med en skyddstull här, med ett konstanslag där och någon gång kring tulpanerna röjer undan fackföreningarnas våtarv. Det är i detta rika fält som social- och kulturhistorikerna stiger ut och botaniseras. Här studerar litteraturhistorikern sina blommor och konsthistorikern sina, den tekniske historikern undersöker sina kaktusväxter, den ekonomiske historikern sina gräs, alla obekymrade om varandra, närsynt klassificerande, sönderdelande — tar möjligen ett lackmusprov på jordmånen — men i övrigt i sin upptagenhet nästan ovetande om växthusets existens. Någon enstaka gång sticker statshistorikern in sitt huvud och tar fältet i betraktande, men förströdd, upptagen av viktigare ting.

⁹ Professor Efr. Liljeqvist i Lund, som ganska nyligen pensionerats, använde den under hela sin professorstid som obligatorisk lärobok i praktisk filosofi.

Det är nödvändigt att göra denna djärva bild för att i nutiden förstå det förakt med vilket en gång kulturhistoriker, socialhistoriker och dylika möttes av de officiella statshistorikerna. De betraktades närmast som samlare av kuriosa.

Staten tänktes leva ett egenliv ovan de sociala och kulturella fenomenen. Den lyftes upp ovan övriga sociala bildningar och absolutifierades, kringstrålades av ett gudomligt sken. Om reglerna för de ”sociala” förhållandenas förändringar och tillvaro rådde olika uppfattningar. I det engelska borgerskapet, med hela världen till sitt verksamhetsområde, härskade uppfattningen att de ekonomiska och sociala förhållandena styrdes av egna lagar; att allt där av sig självt inställde sig till det bästa, på optimum, blott staten lämnade dessa förhållanden i fred.¹⁰ Mellan samhällsgrupperna rådde i grunden harmoni. Denna uppfattning delades med en storsvensk, nationell nyans bl. a. av Harald Hjärne: ”För varje tänkande medborgare utplånas motsatserna mellan klasserna, mellan arbetets olika grenar och uppgifter i medvetandet av allas nödvändiga samhörighet”. I Tyskland, där motsättningen mellan borgerskapet och de feodala maktgrupperna under 1800-talet var starkare, var inställningen till staten mera positiv, dess ingripande i och ordnande av det s. k. samhällslivet framstod där som nödvändigare.

Men grundsynen var densamma: staten tänktes leva oväldig ovan samhällslivet. Endast då sociala missförhållanden inträffade grep den in och återställde harmonin. Så levde också det s. k. kulturlivet sitt egna liv. Konsten följde konstens lagar; litteraturen litteraturens.

Och Framåtskridandets sol lyste över det borgerliga samhället.

4

Men hur har detta samhälle blivit till?

Det tänktes ha skett genom en s. k. *utveckling*. Detta var den form i vilken den historiska processen tänktes ske. Begreppet ”utveckling” har definierats som en *varande, kontinuerlig förändring i en bestämd riktning*.¹¹ Metoden att låta skildringen av den ”lugna”, ”kontinuerliga” uppkomsten legitimera en social institution, en lag, ett representationsinstitut, användes först av Burke i hans teckning av det engelska samhällets politiska inrättningar. Den användes av honom i propagandasyfte, för att under den franska revolutionens stormiga tid övertyga det engelska borgerskapet om att den ”lugna” evolutionens, den ”kontinuerliga” förändringens väg, var den för ögonblicket lämpliga för politiska reformers genomförande. Genom denna bestickande framställningsmetod kom den engelska historien, som under 1700-talet icke utan anledning betraktats som Europas oroligaste och mest revolutionära historia, att framstå som en den lugna ”utvecklingens” sedebild. Kontinuitetsprincipen, av den tyska historiska rättskolan sammansmält med ”organiska” analogier hämtade ur naturfilosofin, blir det schema i vilket det tidiga 1800-talets historiker pressar in händelseförloppen. För denna tids betraktelsesätt framstod nationerna som ”organiskt” framvuxna. ”Historien blev ett nationernas verk”.¹²

Detta tänkesätts sociala propagandafunktion i striden mot revolutionära, ”ohistoriska”, omstörtningar springer i ögonen. Utvecklingstänkandet är borgerlig historisk metod. Det genetiska betraktelsesättet är den borgerliga historieskrivningens livsnerv. Mot slutet av 1800-talet har uppstått en rik kunskapsteoretisk litteratur om utvecklingsbegreppet.¹³ Men så hårt har det ovan nämnda sättet att tänka inreagerats vid universiteten att just litteraturen om utvecklingstänkandet är ett av de vackraste exemplen på metodens diktatur över hjärnorna. Grotenfelt söker visa hur utvecklingstänkandet utvecklats.

¹⁰ Det är betecknande att kulturhistorien särskilt var omhuldad i England, att staten och statsverksamheten träder i bakgrunden i t. ex. den Buckleska historieskrivningen.

¹¹ Grotenfelt, *Die Wertschätzung in der Geschichte*, s. 100.

¹² Odhner, Om möjligheten af Historiens Filosofi. *Ups. univ. årsskrift*, 1862, s. 69.

¹³ Det är omöjligt att här ta upp problemställningarna inom denna litteratur. Men jfr Gunnar Aspelin, *Historiens Problem*, 1925.

När en institution, t. ex. vår nuvarande riksdag, skall skildras och förklaras med historisk metod, ger man dess ”utveckling”. Man tänker bakåt. Institutioner ur helt skilda sociala bildningar radas upp efter varandra: vår nuvarande tvåkammarrepresentation — ståndsriksdagen — rådsmötena — kungavalsförsamlingarna — landskapstingen — och så gör man en ”utvecklingskedja”. Genom denna teknik suggereras läsaren till föreställningen av om ej en mystisk organisk växtkraft i viss riktning — så dock en *varande, kontinuerlig förändring i en bestämd riktning*.¹⁴ Riktningen bestäms i själva verket av en i nutiden given politisk institution, som samtidigt bringas att framstå som ett resultat av ”historien”. Man sätter vanligen en ära i att kunna träda så många pärlor på kedjan som möjligt. Helst bör den första pärlan skimra i förhistoriens gryning.

Den möda, som årligen nedläggs vid universiteten för att finna ”utvecklingskedjor”, är omätlig. Man tar upp en tanke hos en filosof, en romanförfattare, en nationalekonom, och följer den tillbaka genom tiderna, som det heter, tvärs genom sociala system av väsensskild karaktär. Man radar upp associerade tankepärlor i en kedja. Man förvånas t. o. m. i regel över hur pärlorna faktiskt blir större och vackrare ju längre fram i tiden man kommer. Detta är särskilt fallet, när en forskare anser sig representera den sista pärlan. Ett exempel: prof. Eugen v. Böhm-Bawerk med sitt stora arbete *Geschichte und Kritik der Capitalzins-Theorien*. ”Jag skall försöka”, heter det i inledningen, ”att framställa de vetenskapliga strävanden, som gått ut på att utforska kapitalräntans väsen och ursprung, i deras historiska utveckling, och jag skall samtidigt underkasta de olika synpunkternas riktighet en kritisk prövning”.¹⁵ Han framställer sig själv som den, vilken löst kapitalräntans gåta. Allt tidigare tänkande riktas i ”utvecklingskedjan” in på den uppläggning av problemställningen, som Böhm-Bawerk själv gjort och som betingats av nutida samhällsförhållanden. Allt tidigare ekonomiskt tänkande utväljs och bedöms allt efter dess betydelse för detta ej av verkligheten givna, men av Böhm-Bawerk konstruerade, sammanhang. Resultatet av denna inriktning blir, att han finner betänkliga brister i t. ex. den grekiska filosofins insikt i ekonomiska ting. ”De räntefientliga uttalandena i den antika världen äro ej alls ringa i antal, men äro av ringa betydelse för den dogmhistoriska utvecklingen.”¹⁶

Utom faran för införandet av ett metafysiskt moment i detta konstruktiva sammanförande av institutioner från skilda samhällssystem, tankegångar tänkta i helt olikartade sociala miljöer, föreligger dessutom faran för att den nutida problemställningen projicieras bakåt och kommer att bli urvalsprincip och bedömningsgrund vid analysen av gångna tiders institutioner och tankar.¹⁷ 20, 21 Detta är faror, vilka i själva verket sällan undgås av historikerna.

5

Analysen har visat hur — vid sidan av ovidkommande livsåskådningsinfluenser, som dock är ganska lätta att avslöja — liksom fossilt i den officiella historieskrivningen ryms två metafysiska moment: I. en samhälls- och statsuppfattning, som ej låter sig upprätthålla vid en sociologisk analys och som ter sig karikatymässig för nutida samhällstänkande; II. den

¹⁴ Ett kort exempel, plockat i högen, ur Henrik Schück, *Forntiden och Medeltiden i Svenska folkets Historia*. ”Rådet hade vuxit fram ut stormansmötena Rådsmötet förvandlades till herredag. Engelbrekt tog steget fullt ut och gjorde herredagen till riksdag” II, s. 351 (kursiverat av förf.).

¹⁵ Citat efter Vogt, *Den økonomiske tenknings historie*, 1933, s. 4.

¹⁶ Böhm-Bawerks betraktelsesätt förutsätter här omedvetet att det antika samhället hade samma ekonomiska problem som det moderna samhället. Aristoteles ekonomiska tänkande måste sättas i sammanhang med det antika samhällets ekonomiska organisation för att inte en anakronistisk problemställning skall uppstå. Sedd utifrån de antika storagrarnas synpunkt kan dennes ekonomiska reflexion ej anses verklighetsfrämmande och obetydlig.

¹⁷ Curt Weibull har påpekat hur t. ex. Montelius belyser stenålderskulturen vid Östersjön ur svensk nationell synpunkt. Han projicerar omedvetet den moderna svenska nationalstatens gränser bort till stenåldern.

Utvecklingstänkandets konsekvenser för den religionshistoriska vetenskapen belyses i en artikel i *Svenska Dagbladet* den 10/9 1933 av Per Meurling.

utvecklingshistoriska metoden, genetisk metod, som är ytterst farofylld att handha och som i regel leder till verklighetsfrämmande konstruktioner. Det har dessutom visats att dessa moment från början var medvetna, bottnade i politiska postulat. När Odhner, en av de få svenska historiker som sysselsatt sig med historisk teori, i sitt arbete *Om möjligheten av Historiens Filosofi* granskar de rådande .historieuppfattningarna, måste han — trots att han från synpunkten av ”den högre verldsåsiikt”, som han var övertygad om att via Boström ha nått fram till, var benägen att ringakta övriga livsåskådningar — dock berömma den tyska historiska rättsskolan, emedan den ”verkat högst kraftigt för höjandet av nationalmedvetandet såväl i theoretiskt som praktiskt avseende”.¹⁸ Dessa politiska moment finns ännu kvar, men är nu bortträngda komplex, i allmänhet omedvetna och dolda för historieskrivningens utövare. Vidrörs de någon gång reagerar historikerna med olust och nervositet.¹⁹

Historieskrivningens funktion i det borgerliga samhället torde härmed framstå klart. Det synes inte längre paradoxalt att detta utåtvända praktiska århundrade samtidigt blev historismens århundrade, att budgeten tyngdes med professorsstolar och intendenturer i historia. Historieskrivningen har fyllt den sammansvetsande och för de politiska maktinstitutionerna—apologetiska roll som i tidigare samhällen fyllts av bl. a. religionen.²⁰ Denna sin roll kunde den fylla med ojämförligt mycket större suggestiv kraft sedan den av Ranke m. fl. höjts från belletristikens skumma plan till vetenskapens rena och allvarsamma.

6

Det är nödvändigt att genom ett par stickprov söka belysa den föregående framställningen. Dessa tas från svensk forskning. I en kortfattad analys skall antydas, hur metafysiska moment behärskar frågeställningen vid den traditionella behandlingen av två problem i svensk historieskrivning: riksdagens uppkomst och reduktionens historia.

Under de olika samhällsformer, i vilka det mänskliga livet här vid Östersjön organiserat sig, har växlande politiska institutioner utbildats, i sammanhang med liknande i Europa. De svenska historikerna har endast otillräckligt analyserat dessas sociala funktion och deras relation till olika socialgrupper har endast flyktigt belysts. Den dominerande synpunkten, som legat bakom detaljundersökningar såväl som sammanfattande framställningar, har, som av det föregående torde ha framgått, varit ”utvecklingslinjen”, som med utgångspunkt i den nuvarande svenska nationalstaten konstruerats bakåt. I ”den svenska statsförfattningens historiska utveckling” har en brokig kedja av klan- och stamorganisationer, feodala samhällsbildningar, ständerrepresentationer, hemmahörande i från grunden olik uppbyggda samhällssystem, uppburna av olika socialgrupper, fogats samman för att ge den nuvarande staten den karaktär av en ”naturligt framvuxen organism”, som 1800-talet krävde, och för att framtrolla föreställningen om en varande, kontinuerlig utveckling i riktning mot den moderna svenska nationalstaten. Samtidigt har de politiska maktinstrumenten, i överensstämmelse med den borgerligt-politiska statsuppfattningen från 1800-talet, framställts som stående ovan samhällets intresse-motsättningar. Vid redogörelsen för socialbildningarna från 1300-talet kan Pontus Fahlbeck en gång fälla yttrandet: ”det moderna statsbegreppet har sålunda gamla anor i Sverige” obekymrad om, huruvida det inte är spegelbilden av hans egen statsuppfattning, som är föremål för hans reflexion.²¹

Våra kamrar har för höjandet av deras respektabilitet begåvats med en aktningvärd förhistoria. Denna är för ögonblicket föremål för beskrivning i det stort anlagda verket

¹⁸ Odhner, a. a. s. 70.

¹⁹ Betecknande är med vilka affektutbrott uppsvenska historiker reagerat, när t. ex. Lauritz Weibull med källstöd nedbrutit vedertagna utvecklingskedjor och rubbat nationalstatliga bakåtprojiceringar.

²⁰ Det är i synnerhet på kontinenten och framförallt i Tyskland som denna historieskrivningens roll varit av stor betydelse. I England — ojämförligt tunnare besätt med professorsstolar har vid sidan av historien nationalekonomin fyllt en viktig apologetisk funktion.

²¹ Pontus Fahlbeck, *Regeringsformen i historisk belysning*, s. 3.

Sveriges Riksdag. Första delen av verket, författad av professor Sven Tunberg, heter betecknande nog ”Riksdagens uppkomst och utveckling intill medeltidens slut”. Det är ganska lätt för en historiker att föra utvecklingslinjen tillbaka till 1430-talet. Vid denna tid uppträdde under Engelbrekts ledning — revolutionära organisationer, som för att ge eftertryck åt sina krav i skrivelserna använde den på kontinenten agitatoriskt mäktiga politiska formeln: biskopar, riddare, köpstadsmän och menighet. En politisk formel av samma källvärde och betydelse som den med vilken en revolutionärt sinnad grupp under t. ex. herr Silléns ledning brukar utstyra sina meddelanden: Stockholms proletariat, samlat till osv.²² Denna politiska formel från 1400-talet kastas av de revolutionära rörelserna i ansiktet på de grupper, som använde sig av formeln: Sveriges rikets råd och män. Bakom dessa formler döljer sig två samhälls- och rättsuppfattningar, uppburna av olika socialgrupper, som representerar olika ekonomiska intressen. I denna motsättning börjar också en nationell ideologi för första gången användas i den politiska kampen.

Nu skulle man vänta sig, att professor Tunberg skulle ge en social analys över orsakerna till att den uppkommande ständerorganisationen förmådde bryta sönder det gamla feodalrättsliga systemet. Men nej. Nu träder metafysikern in: det gäller att bevara kontinuiteten bort mot äldre tider. Därför griper professor Tunberg ut det nationella momentet hos Engelbrektrörelserna och framställer dessa som led i en urgammal nationell linje. En historisk konstruktion, eftersom först genom den nationella propagandan, som begynte med Engelbrekt, ett medvetande om svensk nationalitet började skapas, om än i tämligen begränsade kretsar.²³

Även docenten Kjell Kumlien, som i en av taktfull beundran präglad anmälan behandlar sin lärare prof. Tunbergs arbete, inriktar sitt skarpsinne på att bevara ”utvecklingskedjan” orubbad. Han tvingas därigenom till den en smula kammarlärd spekulativen, att de revolutionära rörelserna på 1400-talet — förmodligen av intresse för utvecklingslinjen i Sveriges historia — sökte förebilden för sin mötesteknik i 1300-talets kungavalsmöte. Möten som låg minst 115 år tillbaka i tiden! ”Släktskapen mellan detta (kungavalsmötet) och 1400-

²² Det är sålunda ytterst tvivelaktigt om man kan kalla ett revolutionärt möte, som utstyr sig med ständerformeln, för Sveriges första ständerriksdag. Någon utformad föreställning om skilda ständergrupper under 1400-talet torde ej kunna beläggas. Snarare tyder formlerna från 1400-talet på föreställningar påminnande om de engelska: över- och underhus. Sålunda heter det i en formel från 1435: att ”ärkebiskop, biskopar, riddare och svenner, rikets råd i Sverige” *sammanträtt med* ”den största delen av vårt rikets friborna män, köpstäder och från hela menigheten i Sverige”. (Tunberg, a. a. s. 66). Ett brev från 1400-talets slut adresserar ”Sveriges rikets råd och män” till ”klerker, friborne, frälsemän, bergsmän, köpstadsmän, kronans skattskyldige bönder och menige allmogen”. Den tyska ständerideologin, sådan denna kommer till uttryck i t. ex. konung Maximilians fullmakt 1492 för Georg av Thurn, att i Sverige förhandla med ”prelater, adel, städer och andra, *tillsammans eller var för sig*” (*Sveriges traktater* III, s. 695), torde först långt senare ha tagit politiska manifestationer i Sverige.

²³ Det är i detta sammanhang som professor Tunberg levererar sin klassiska tirad om Engelbrekt:

”Sveriges egna söner ställdes mer och mer utanför allt bestämmande i rikets ärender — och funno sig synbarligen väl tillrätta därmed. Ännu några decennier av dylik färd, och den nationella sömnen hade kanske sänkt sig också över Sveriges folk. (Också. Professorn syftar på inbyggarna kring Oslofjorden, i Bergen och Trondheims-trakten, som oförlåtligt nog 'sov nationellt' ännu några sekel.) Då ljöd Engelbrekts väckelsesignal skarp och tvingande. Ur sin lugna avskildhet rycktes de svenske fram och bragtes åter till de ansvariga positioner, till vilka plikten mot deras lands forntid och framtid kallade dem. Engelbrekt har räddat Sveriges folk ur en större fara än det nationella förtryckets: han har räddat det ur den nationella självuppgivelsens dödsdvala.”

Denna floskelanhopning är helt enkelt ett inlägg i dagens diskussion kring avrustningen, som projiceras bakåt till 1400-talet. Intet annat. Men det märker givetvis inte den läsare, som ej haft tillfälle att närmare sätta sig in i 1400-talets historia. I stället skall den enkle riksdagsmannen av amiral Lindmans parti, när han plikttroget arbetar sig igenom sin riksdags historia, tro sig i Engelbrekt finna ett belägg för adelheten i sin partichefs strävanden. Professor Tunberg utövar här politisk propaganda. Läsaren frågar förvånad: hur är dylikt möjligt? Emedan stycket med alla sina från amiral Lindmans valta hämtade arabesker glappfritt låter sig inpassas i Tunbergs historieuppfattning: nationen är och förblir det sociala grundbegreppet. Nationen vaknar och nationen slumrar, den finns där dock. Skulle sociala grupper komma till makten, vilka icke använder nationell ideologi, ter sig detta för Tunberg som en ”dödsdvala” i samhällslivet kring Mälaren och Götaland. En skarpt markerad politisk åskådning kommer sålunda till uttryck i Tunbergs arbete.

talets riksdag är obestriddig. 1319 års stora valmöte ... har säkerligen spelat en viss roll vid sammansättningen av 1400-talets riksdagar ... Tyvärr förekomma emellertid under den långa mellantiden 1319-1435 knappast några möten, som fullt klart bestyrka detta teoretiska sammanhang.”²⁴ Man skulle tro, att detta citat tyder på personlighetsklyvning hos docenten Kumlien. Det är dock snarare ett exempel på, vilken möda det är att bryta sig ur en metafysisk föreställning. Kumlien har inga belägg. Men den ”utvecklingshistoriska” släktskapen kan han ej frigöra sig från.

Ända in i detaljforskningen står problemställningarna under utvecklingsmetafysikens bann.

Reduktionens historia framställs konventionellt under följande aspekt:

Under 1600-talet hade sociala missförhållanden uppstått. Storgodsadeln höll på att tränga tillbaka det gamla bondeståndet. En social ”oro” uppstod härigenom. Staten, representerad av den enväldiga kungamakten, ingrep då i samhället och återställde genom reduktionen den sociala ”harmonien”. Kungen stöddes av ”socialt inställda”, ”framsynta” män inom lågadeln.

Det är iögonenfallande, hur detta schema grundar sig på 1800-talets socialpolitiska teori. Staten framställs som principiellt stående över intresse motsättningarna i samhället och folket. Den genomför genom reduktionen ett socialpolitiskt program, som skyddar de fattiga i samhället. Vi har här att göra med ett projiceringstänkande av bestickande art.

Under 1600-talet framträdde över hela Europa ett starkt motsättningsförhållande mellan de nyorganiserade staternas ämbetsmän samt den gamla jord- och börsadeln.²⁵ I Frankrike kom detta till utbrott i bl. a. fronden. Ämbetsmännen sökte stöd i borgerskapet och kom härigenom att framträda som bourgeoisins förtrupp i kampen mot de feodala relikerna.²⁶

I Sverige började denna kamp skarpt framträda under drottning Christinas minderårighetstid och kom sedan till pregnant uttryck i striden om rangrullorna under Karl XI:s förmyndare: striden gällde här om börd eller ämbetsställning skulle äga företräde.²⁷ I agitationen mot jordadeln utnyttjade ämbetsmannagrupperna livligt bondemissnöjet, som från 1620-talet givit anledning till revoltstämning flerstädes på landsbygden. Karl XI:s förmyndares finanspolitik riktade sig mot ämbetsmännen: ämbeten indrogs, men donationer utdelades. Ledarna för ämbetsmannagrupperna i Sverige sökte kontakt med ämbetsmännen i Köpenhamn, där genom revolutionen 1660 jordadeln redan kastats ur sadeln.²⁸ Över hela Europa var denna revolutionsprocess igång, en ”Beamtentumstaat” befann sig överallt i bildning.²⁹ Ämbetsmännen satte sig i ledningen för statsapparaten. Den politiska ideologi, under vars täckmantel denna process skedde, var *suveränitetsläran*. Under proklamerandet av det enväldiga kungadömet grep denna samhällsgrupp makten. Det var först i hären som det svenska ämbetsmannaståndet satte sig fast: det skedde under det danska kriget 1675-1679. I krigsmakten erhöll denna sociala grupp ett mäktigt instrument. Med utgångspunkt från hären byggdes generalguvernementet i Skåne upp: här konstruerades för första gången i Sverige en förvaltningsapparat efter den nya ämbetsmannastatens principer. Vid tiden för revolutionsriksdagen 1680 koncentrerades trupper till Stockholm. Och vid den och följande riksdagar betvingades jordadeln, med hjälp av de oadliga stånden.

Efter reduktionsbesluten skedde uppbyggandet av Beamtentumstaat efter principer som var internationella. En ny förvaltningsapparat byggdes upp. Antalet förvaltningsinstruktioner

²⁴ *Svensk Historisk Tidskrift*, 1933, I, s. 144.

²⁵ Då omständigheterna tvingat författaren att teckna reduktionens förlopp utan tillgång till sina exerpter, kommer bilden att te sig som ”belägglös”. Den är endast en snabbskiss. I annat sammanhang kommer en fylligare framställning att ges.

²⁶ Koth, *Norsk bondereising*, 1926, s. 164. Jfr Schmoller, *Umriss und Untersuchungen*.

²⁷ I rangrullorna 1664 har bördens företrädesrätt, 1680 har ämbetet företrädesrätt.

²⁸ F. F. Carlsson, *Sveriges historia under konungarna av det Pfalziska huset II*, s. 430.

²⁹ Jfr Schmoller, a. a.

svälde enormt — liksom i Frankrike under Colbert. Genom kyrkoordningen 1686 inkopplades kyrkan i den statliga förvaltningsapparaten. Borgerskapets inflytande röjs i protektionismens genombrott 1686. Adelsn handelsprivilegier inskränktes 1697, för Stockholm upphävdes de helt samma år.

Det reella nedkämpandet av jordadeln skedde i reduktionskommittéerna i landsorten. De reducerade godsen indelades genast, dvs. de ”reducerande” ämbetsmännen flyttade ut på dem. Ämbetsmännens övertagande av statsapparaten fick sin kröning i den fasta avlöningslista, som de uppgjorde åt sig 1696, och som fått namnet den första riksstaten.

Men bönderna? De fattiga bönderna? Socialpolitiken? Statens oavhängighet? De få konkreta undersökningar, som finns över reduktionens inverkan på böndernas ställning, ger intet belägg för att ämbetsmännens övertagande av statsapparaten och godsen medförde någon förbättring. Tvärtom synes ett ökat tryck ha uppstått.³⁰ Reduktionen var ingen socialpolitisk åtgärd; det var den form under vilken en ny samhällsklass satte sig i besittning av statsapparaten.

Det metafysiska moment, som hindrat den konventionella historieskrivningen att ge en realistisk teckning av reduktionens historia, är den statslära den bär på och enligt vilken staten tänks som ett abstraktum ovan samhällets intressegrupper.

7

Den borgerliga historieskrivningen söker sig fram till alltmer exakta metoder, säkrare källvärdering och mera empirism. Samtidigt bär den emellertid i sin grundsyn på metafysiska moment. Detta är den borgerliga historieskrivningens dilemma. Ett uttryck för denna svårighet är, att historievetenskapsmän velat göra boskillnad mellan historieforskning och historieskrivning.³¹ Det ena är vetenskap, det andra icke. Men detta är i det närmaste en bankruttförklaring, ty detaljforskningen kan aldrig bli självändamål. Den måste ha till uppgift att förbereda en syntetisk framställning. Därtill kommer att detaljforskningens inriktning, dess urval av detaljer alltid måste ligga utefter huvudlinjer, uppdragna av den sammanfattande historieskrivningen, som den själv dömer som ovetenskaplig.

8

Det är nödvändigt, att en samhällsvetenskap vid skildringen av ett samhälle eller samhälligt fenomen utgår från ett realistiskt, sociologiskt grundschema; dess kategorier får ej vara direkt hämtade ur ett särskilt samhälles yttre former. Schemat och dess kategorier, dvs. de begrepp som ingår i detta, måste vara tillämpliga på alla former av mänskliga samhällen.

Om en indisk vetenskapsman beskrev det moderna västeuropeiska samhället utifrån synpunkter, rotade i den konventionella indiska föreställningen om samhällets konstituerande genom kaster, skulle européerna klart skönja det ovetenskapliga och snedvridande i en dylik framställning. Om samma samhälle skildrades med begrepp abstraherade ur den samhällsuppfattning, som kyrkofäderna hade, skulle de metafysiska momenten i skildringen tydligt framträda. Det är av ett liknande tillvägagångssätt en nutida borgerlig historiker använder sig, när han med begrepp hämtade ur ett politiskt idékomplex från 1800-talet, skildrar gångna tider och dess samhällen.

Av den givna analysen torde ha framgått, att grundkategorin i detta hans schema är staten, som betraktas som det mål mot vilket gångna tidars politiska händelser var inriktade och som tänks höjd över övriga sociala fenomen. Dessa tänks vidare leva ett egenliv eller enstöringsliv: konsten, vetenskapen, moralen, ekonomin, alla envist strävande framåt i ”utvecklingsstadier”. En spegelbild av det liberala samhället med dess fiktioner om konstens,

³⁰ Jfr P. O. v. Törne, Inverknningar av förlängningsväsendet på jordbesittningen före och efter reduktionen. *Historisk tidskrift för Finland*, 1916.

³¹ Erslev, *Historieskrivning*, 1911.

vetenskapens, moralens och företagsamhetens frihet i de neutrala statsorganens hägn.

Lika litet som den indiska och den medeltida samhällsåskådningen fyller det krav, som måste ställas på ett vetenskapligt sociologiskt grundschema, lika litet gör den borgerliga samhällsåskådningen det. Den nutida läsaren har en känsla härav när han i de konventionella framställningarna av ett lands historia finner hur — under bannet av denna åskådning — bilden av en gången tid läggs sönder i teckningar av den politiska historien, den ekonomiska, den litterära, den sociala, skilda åt av vattentäta skott och disponerade i ”utvecklingsstadier”.³²

Principen för ett vetenskapligt, sociologiskt schema måste vara, att det råder ett sammanhang mellan alla samhällseliga livsyttningar. Schemat måste byggas upp med hjälp av kategorier, som är gemensamma för alla samhällen: teknik, ekonomisk organisation, socialgrupper, makt- och tvångsorgan, social suggestionsteknik.

Det är sedan historikerns uppgift att klä dessa kategorier i de för varje samhälle konkreta formerna, att t. ex. studera i vilka uttryck kampen mellan olika socialgrupper i ett visst samhälle framträder, vilken arten av de tvångsorgan, som grupperna använder sig av, är, med vilka ideologier ett tvångsförfarande skyles över, hur suggestionsfunktionen i ett samhälle fylls av de fenomen man kallar religion, i ett annat av de tankemetoder man kallar vetenskap osv. Och det är i denna ram han har att låta de levande människorna träda fram, det historiska galleriet av personer.

Vad han väljer att teckna av detta myllrande liv, det blir beroende av hans egna, hans publiks och hans ”tids” intressen. Den ene föredrar att skildra två sociala tvångsorganisationers, t. ex. två staters, strid, den andre kampen mellan en tvångsorganisation och de undertryckta. Själv kommer historikern ytterst att se sin forskargärning som en insats för det sociala intresse, till vilket hans affekter är knutna. Mot professor Georg v. Belows yttrande 1924 ”Soweit die Geschichtsschreibung bei dem wieder notwendig gewordenen Neubau unseres Vaterlandes mithelfen kann, ist die Erfüllung jener Voraussetzung Gebot”³³ står professor Halvdan Kohts ”Klassestriden bryt ikring oss, og når historieskrivinga tek til å skildre framvoksteren for dei einskilde klassene, for arbeidarar, bønder og borgarar, då blir slikt av seg sjølv til innleg i striden. Det styrker sjølvkjensla hjå samfundsklassene, når dei fær sjå røtene til sin eigen strid i fyrrtida, og aller mest lærer det folke til å tænke i klassestridsformer.”³⁴ Det enda sättet att hålla historieskrivningen levande, det är att låta elden från nutidens sociala intressemot-sättningar brinna i dess ådror. Det är detta som driver fram forskningen på nya vägar.

Vad som hindrar den borgerliga historieskrivningen från att övergå till ett vetenskapligt sociologiskt schema och sålunda lösa sitt dilemma är i grund och botten endast sociala hämningar. Historiens funktion att propagera för det nuvarande samhället, att suggerera till föreställningen om den moderna staten som ”utvecklings” slutmål får icke upphöra. Upphörde den, skulle historieskrivningen i nuvarande former upplösas. Ett vetenskapligt schema som hotar att åstadkomma denna upplösning måste av företrädarna för den officiella historieskrivningen bekämpas och misstänkliggöras. Men ett dylikt vetenskapligt schema hävdar sig redan med framgång i de vetenskapliga striderna.

³² Ett försök att belysa den våldsamma historiska förvrängning, som föreställningen om ”ekonomiska utvecklingsstadier” ger anledning till har gjorts av prof. Alfons Dopsch i *Naturalwirtschaft und Geldwirtschaft*, 1930.

³³ Below, a. a. s. 161.

³⁴ *Norsk historisk videnskap*, 1920, s. 18.

Historieskrivningens dilemma II

De borgerliga sociala grundbegreppen

Den föregående uppsatsens sammandragna form har givit möjligheter till missförstånd. För att i möjligaste mån söka undanröja dessa återupptas ännu en gång den kritiska granskningen av de borgerliga sociala grundbegreppen, men utifrån delvis andra utgångspunkter.

1

Det traditionella borgerliga tänkandet över sociala fenomen och historieskrivningen sysslar övervägande med dylika — är bundet till vissa grundbegrepp, exempelvis ”byte”, ”vara”, ”kapital”, ”rätt”, ”stat”. Dessa begrepp används inte enbart vid analysen av det nutida väst-europeiska samhället utan även vid undersökningar av andra sociala bildningar, som landskapen under medeltiden, Wilhelm Erövrarens politiska organisation, det gamla egyptiska samhället, det nya ryska samhället. Begreppen framstår sålunda i den borgerliga forskningen som elementära och allmängiltiga. Vad är då innebörden av dessa begrepp?

Deras nära sammanhang med den sociala verklighet, som omger de vetenskapsmän som använder dem, är påtaglig. De dyker upp i deklaraionsformulären, i annonser och text i tidningarna, i offentliga anslag, i de politiska proklamationerna. Alla fattar deras innebörd. Skulle någon inte fatta dem kallas han asocial. Alla vet vad det betyder att ha kapital. De är sålunda giltiga tankeformer i det nutida Västerlandet. En fransman vet lika väl som en svensk vad det betyder att staten kräver en prestation. En engelsk köpman vet lika väl som en amerikansk vad varubyte är. En fabrikant lika väl som en arbetare vet vad det betyder att ha rätten på sin sida.

Begreppen framstår sålunda som tankeformer för vissa påtagliga sociala relationer i det borgerliga samhället. Det abstrakta, men för alla begripliga begreppet *staten* är en tanke-mässig sammanfattning av ett invecklat komplex av sociala förhållanden. De statliga. Dessa statliga förhållanden upprätthålls av ett antal individer — utrustade med ämbetsrum, bok-föringsböcker, vapen och suggestiva attribut som ordensstjärnor — vilka konstituerar finans-väsendet, förvaltningen och hären. Ett annat dylikt ytterst komplicerat komplex av relationer är *rätten*. En historisk undersökning skulle kunna fastslå när dessa relationer utbildats, avlösande andra tidigare.³⁵ Werner Sombarts stora arbete *Der moderne Kapitalismus* söker visa när de relationer mellan människor, som benämns *kapitalistiska*, uppkommit.³⁶

Men med fastställandet av att dessa begrepp är objektiva tankeformer för sociala relationer i det borgerliga samhället, är deras egenart ej uttömd.

De ingår dessutom som element i de politiska läroerna, i ideologierna, och erhåller därigenom en karaktäristisk färgning.

När borgerskapet i Västeuropa under 1600- och 1700-talen attackerade de feodala samhälls-institutionerna, som band jorden vid släkten, bönderna vid herren, de politiska organen vid börderna, framställdes i det borgerliga tänkandet och propagandan de sociala relationer, som borgerskapet självt representerade som ”naturliga” och ”förnuftiga”, som överensstämmande med den i ”naturen” inneboende ordningen och harmonin. Det från skrånas och stadsmenig-heternas organisativa tvång befriade varubytet, den fria tävlan mellan varuägare, framställdes som naturens egen ordning. De sociala relationerna avtal, byte och köp framställdes som

³⁵ Jfr *Historieskrivningens dilemma I* (ovan) avsnitt 2

³⁶ Man måste i det historiska förloppet skilja mellan uppkomsten av relationerna som sådana samt deras framträdande som sociala begrepp. Marx uttryckte detta med en distinktion mellan produktionsförhållandena och de tankeformer, de ger anledning till. De kapitalistiska relationerna uppkom långt innan kapitalbegreppet var utformat. Längre var det även för skarpsinniga tänkare, bundna av feodalsamhällets tankeformer, omöjligt att fatta hur pengar kunde ge ränta.

uttryck för en tendens hos människonaturen själv. ”’Truck, barter and exchange’, det varu-producerande samhällets typiska relationer härledas ur konstitutiva egenskaper hos människonaturen som sådan. Adam Smiths primitiva jägare göra affärer och ingå överenskommelser med samma nyktra chansberäkning som de affärsmän i Glasgow, i vilkas ekonomiska diskussionsklubb den store författaren varit en intresserad medlem.”³⁷ Staten framställdes av Locke och Rousseau som ett rationellt fördrag mellan ”fria” människor; staten var en förnuftig produkt av den fria individens vilja. I anslutning till tankegångarna hos Hobbes sattes gentemot de förhandenvarande politiska bildningarna en civitas institutiva. Den borgerliga egendomsrätten motiverades med abstrakta naturrättsliga resonemang.

Det borgerliga politiska tänkandet under 1700-talet framställde sålunda de borgerliga sociala tankeformerna som tidlösa begrepp, höjda över historiens växlingar och bottnade i människonaturens egenskaper, och som uttryck för naturens förnuftsmässighet. Mot feodalismens institutioner hävdades de borgerliga med förnuftets rätt. Men, när under intryck av de småborgerligt-proletära rörelserna under franska revolutionen borgerskapets revolutionära glöd svalnade och definitivt under 1800-talet slocknade, när under intryck av arbetarnas alltmera pockande missnöje borgerskapet började ingå på kompromisslösningar med de i Mellan- och Östeuropa kvarlevande feodala grupperna, ändrades dess politiska ideologi. Dess sociala relationer och de ur dem utsprungna sociala tankeformerna framställdes nu som resultat av en lugn utveckling, av historien.³⁸ De naturrättsliga politiska doktrinerna ersattes av den historiska skolans. I Mellaneuropa trängdes den kosmopolitiska engelska national-ekonomins propaganda undan av den tyska historiska skolans.³⁹

Men även efter denna ideologiska omsvängning kom de borgerliga sociala grundbegreppen att lyftas över historien. De var utvecklingsprocessens slutprodukter. Med dem var historien slut. ”På så vis har det funnits en historia, men det finns inte längre någon.”⁴⁰ Längs oändliga utvecklingskedjor skönjde man dessa grundbegrepps embryo i sagotiden. Men den historiska utvecklingen tvangs att göra halt utanför det borgerliga samhällets murar liksom tidigare feodalherrarnas följn.

I denna deras ideologiska uppenbarelseform får de borgerliga sociala grundbegreppen en avglans av evigheten. Den borgerliga politiska ideologins sociala funktion är nämligen att stärka och stabilisera de i sig bräckliga, tidliga relationerna, att få dem att i människornas medvetande framstå som elementära orubbliga former för mänsklig sammanlevnad. De bringas att framstå som en stjärnhimmel av eviga kategorier, strålände över förgängelsens och växlingens, historiens, värld. Tankeformer, som avspeglar konkreta, historiskt bestämbara relationer, blir till elementära och allmängiltiga socialbegrepp.

2

Det nybildade borgerliga samhällets doktrinsystem, det naturrättsligt-deduktiva och det utvecklingshistoriska, ligger konserverade i universitetens grundläggande samhällsvetenskaper: nationalekonomin och historieforskningen. Den senare har i sin struktur upptagit det utvecklingshistoriska schemat; den förra bygger på förutsättningar hemmahörande i 1700-talets borgerliga doktrinkomplex.⁴¹ Doktrinbildningarnas ideologiskt bearbetade sociala grundbegrepp har osmälta övertagits av vetenskaperna. De framstår även i vetenskaperna som elementära och allmängiltiga begrepp. Liksom i ideologierna beslöjas deras karaktär av tankeformer för bestämda, blott i det borgerliga samhället ingående sociala relationer. Härigenom

³⁷ Gunnar Aspelin, Den osynliga handen. *Vetenskaps-societetens i Lund Årsbok 1933*, s. 37.

³⁸ Jfr *Historieskrivningens dilemma I*.

³⁹ List, *Das nationale System der politischen Oekonomie*, 1841. Inledningen.

⁴⁰ Marx, *Filosofiens elände*, s. 157.

⁴¹ Jfr *Historieskrivningens dilemma I*. Gunnar Myrdal, *Vetenskap och politik i nationalekonomin*. Karl Marx, *Zur Kritik der politischen Oekonomie*.

får även vetenskaperna en ideologisk funktion.⁴²

När de systematiska samhällsvetenskaperna, juridiken och statsvetenskaperna, inarbetade den historiska metoden i sitt i grunden naturrättsligt-rationalistiska system stod dess representanter inför stora svårigheter. De utgick från doktrinbildningarnas elementarbegrepp. Men då de åt dem skulle bevara den allmängiltighet, som ideologin krävde, tvangs de att vid bestämningen av dessa i grunden historiska begrepp — t. ex. stat och rätt — företaga skolastiska generaliseringar i definitionens form, vilka helt hotar tömma begreppen på deras innehåll. Ett arbete i statsvetenskap innehåller sålunda alltid ändlösa begreppsbestämningar över staten, "statens väsen", och försöker alltid nå fram till en statsdefinition av så stor allmängiltighet som möjligt. I stället för att med en historisk undersökning söka ge begreppet stat i dess mest fulländade, färgrika och klara utbildning och därigenom begränsa dess giltighet till en viss historisk epok, anstränger sig dessa vetenskapsmän att utfundera en tom, abstrakt, formal-logisk formel, kapabel att omfatta så många politiska förband som möjligt. Av denna art är Jellineks bestämning: "Staten är den med ursprunglig härskarmakt utrustade förbandsenheten av bofasta människor" samt Kelsens uppfattning av staten som ett system av positiva rättsnormer. Med hjälp av dessa vida definitioner är man istånd att framtrölla en hel rad stater: den moderna, den medeltida, den feodala, den romerska, den hellenska, den gammalorientaliska staten, som bringas att te sig som en fort löpande serie manifestationer av "statens idé". "Staten är som varje historiskt fenomen underkastad en ständig växling i sina uppenbarelseformer."⁴³ Det är utifrån denna grundsyn som det statsvetenskapliga problemet om "statens uppkomst" ställs. Det innebär — väl att märka — inte frågan om när de nuvarande förvaltnings- och maktorganen och de med dem sammanhängande relationerna utbildats, utan frågan om hur långt tillbaka ett på vederbörande vetenskapsmans statsdefinition uppkonstruerat kontinuum kan sträckas över skiftande samhällsformer. Detta kommer att vara beroende av statsdefinitionen. Typiskt för problemställningen är följande resonemang hos Jellinek: Eftersom våra statsföreställningar är hämtade ur den utvecklade, över bofasta människor härskande staten, så framstår icke nomadstammarnas organisationer som statliga. Annorlunda blir det om vi betraktar nomadstammarna under utvecklingshistorisk synpunkt. Då kommer varje organisationsform av härskarkaraktär, som ingen högre har över sig, att betraktas som stat. Det utvecklade samfund, som vi i dag kallar för stat, begynner med människans bosättning. Det hänger nära samman med åkerbruket — .⁴⁴ Vad skiljer dessa funderingar på fri hand från den medeltida skolastens logiska övningar? De springer direkt fram ur det jellinekska statsbegreppets ideologiska färgning. De blir meningslösa för dem, som inte håller i minnet, att de är ägnade att stärka vetenskapsmannen och hans läsare i deras småborgerliga illusioner om de nuvarande samhällsförhållandenas stabilitet. Staten rotas i jorden.⁴⁵

De sociala relationer, som i bytessamhället benämns rättsliga, är ytterst komplicerade. Begreppsligt uppträder de i vissa motsatspar: objektiv rätt — subjektiv rätt, offentlig rätt — privat rätt. Den ryske rättssociologen E. Paschukanis påpekar, att klarast skönjs vad den specifikt rättsliga regleringen av samhällsliga förhållanden innebär, i privaträtten: "Just där

⁴² Denna funktion är inte enbart begränsad till naturvetenskaperna. I ett brev till Engels påpekar Karl Marx: "Det är anmärkningsvärt huru Darwin på nytt bland djuren och växterna upptäcker sitt engelska samhälle med dess arbetsfördelning, uppfinningar och den malthusianska kampen för tillvaron."

⁴³ Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, 1900, s. 259.

⁴⁴ Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, 1900, s. 238 och 241.

⁴⁵ Kelsens till "börats" värld uppstigna stat är höjd över de timliga problemen "uppkomst" och "undergång". Bortom de historiska förloppen exerceras i den begreppen och ordnas i kolonn med en raphet och disciplin som påminner om Himmelstoss' exercis bakom fronten. Denna tendens att fly till formal-logikens ordnade och trygga värld är numera allmän i de borgerliga socialvetenskaperna. En dylik tillflyktsort erbjuder den matematiskt inriktade nationalekonomin. Det finns ännu nationalekonomer, som studerar relationerna penningmängd: varumängd: pris i ett "framåtskridande", "fritt bytessamhälle", en tankelek förlagd till ett Eldorado, som inte ens småhandlarna längre vågar hoppas på. Dyliska formal-logiska övningar är vetenskap av samma produktiva art som schackspelets teori.

finner det juri diska subjektet, 'persona', en fullkomligt adekvat gestaltning i de ekonomiska subjektets, ägarens, privatföretagarens personlighet Just i privaträtten rör sig det juridiska tänkandet friast och säkrast; dess konstruktioner antar en fulländad och välskapad gestalt. Här svävar alltjämt över juristerna de inspirerande klassiska skuggorna av Aulus Agerius och Numerius Negidius, dessa de romerska processualfrågornas protagonister. Just i privaträtten antar det juridiska tänkandets aprioristiska förutsättningar gestalten av två stridande parter, som med vindicta i handen iakttar 'sin rätt'. Här sammanfaller juristens roll som teoretiker omedelbart med hans praktiska samhällsliga funktion. Privaträttens teori är blott en oändlig kedja av överväganden pro et contra imaginära anspråk och potentiella klagomål. Bakom varje paragraf i den systematiska läroboken står en osynlig abstrakt klient, beredd att använda tesen i fråga som ett juridiskt råd. De juridiska vetenskapsmännens lärdomsstrider över betydelsen av ett misstag eller fördelningen av onus probandi skiljer sig på intet sätt från liknande strider bland domarna. — — Först när det individualistiska hushållet har blivit avlöst av en planmässig samhällslig produktion och distribution kommer denna improduktiva förödelse av mänsklig kraft att upphöra.”⁴⁶

Dessa komplicerade relationer låter sig belysas och karaktäriseras genom en historisk framställning. Men de kan ej fixeras i en grundformel. Och dock är de borgerliga rättsvetenskaperna inställda härpå.

De står under bannet av begreppet ”rätt”; detta framträder i det borgerliga ideologiska tänkandet som härlett ur ”människonaturen”, som ett tillhör till det ”abstrakta mänskliga samhället”, sålunda som ett elementärt, allmängiltigt socialt begrepp.

Detta begrepp söker man definiera efter skollogikens regler per genus et per differentiam specificam. Definitionen måste göras sådan, att begreppet ej förlorar sin tillämplighet på alla samhällsformer. Härigenom hamnar man i tomma formler: ”samhällets imperativ till individen”, ”en yttre auktoritär reglering”. Det enda trösterika med dem är att juristerna fortfarande söker finna bättre formuleringar. Men med dessa definitioner uppnår man, att det i alla samhällen, även de primitiva, kan uppletas sociala relationer, som kan inordnas under begreppet rätt. Ett kontinuum — rättens utveckling — kan sålunda konstrueras. Frågan om det är vetenskapligt fruktbart att under samma begrepp sammanfatta de religiösa normativa fenomenen hos de primitiva och det moderna industrisamhällets juridiska reglering av kollisioner mellan privata ekonomiska intressen ställs inte.⁴⁷

De grundbegrepp dessa vetenskaper arbetar med har ej framkommit genom en vetenskaplig abstraktionsprocess liksom t. ex. begreppen jon och elektron. Från början är de konventionella begrepp, som uppträtt i ett ”allmänt språkbruk” och betecknat vissa konkreta, tidsligt begränsade sociala relationer. De har uppkommit i ett bestämt historiskt sammanhang: när de relationer, som de betecknar, var bildade.

I de borgerliga politiska doktrinbildningarna har de präglats till elementära, sociala begrepp, med giltighet för alla mänskliga samhällsformer. I denna ideologiskt bearbetade form har de ingått i universitetens samhällsvetenskaper. Ehuru en gång ändamålsenliga för doktrinerna är de som vetenskapliga grundbegrepp synnerligen primitiva. De är ”tidsbestämda” men används som ”tidlösa”; samhällsbestämda men används som elementära och allmängiltiga. Med nödvändighet har de tvingat in vetenskaperna i ofrukbara problemställningar.

⁴⁶ E. Paschukanis, Allgemeine Rechtslehre und Marxismus. *Veröffentlichung* (Bd 4) *der kommunistischen Akademie in Moskau*, s. 54 f.

⁴⁷ Att detta sammanställande lett till vilseledande intolkningar av borgerliga tankeformer i andra samhällen är påtagligt. Vad skall t. ex. hos en primitiv stam ur summan av normativa fenomen utskalkas som rättsliga förhållanden?

3

De borgerliga socialvetenskaperna äger redan en serie begrepp av helt annan karaktär, begrepp som är resultatet av en vetenskaplig abstraktion. Dylika är t. ex. teknik, produktion, socialt förband, social relation, produktionskrafter. Dessa är begrepp av samma art som t. ex. jon och elektron. Liksom dessa senare är ett hjälpmedel för kemin och fysiken vid det logiska sönderdelandet av en naturprocess i dess enklaste element så är begreppen teknik, produkter, produktionsförhållanden dylika logiska konstruktioner, i vilka den sociala processen sönderläggs av samhällsvetenskaperna. De är ej bundna till ett visst samhälle och ej uttryck för historiska former. Hos alla varelser vi benämner människor, har man kunnat konstatera en viss grad av teknik, en produktion och sociala relationer.

Det är nödvändigt, att i det vetenskapliga tänkandet skilja mellan dessa elementära begrepp och det kapitalistiska samhällets speciella kategorier. För närvarande sker en sammanblandning. Det historiska begreppet kapital sammanblandas t. ex. med elementära begrepp som verktyg, hjälpmedel i produktionen och "väntande".

Problemet om en klar distinktion mellan absoluta sociala 'grundbegrepp och samhällsbestämda, historiska begrepp medför i sig själv en genombrytning av den ideologiska föreställningsvärlden om de nuvarande samhällsbegreppens eviga giltighet.⁴⁸ Påvisandet av att den historiska kontinuiteten är en ideologisk konstruktion banar väg för ett historiskt betraktelsesätt, som ser de dramatiska motsättningarna i den historiska verkligheten, "tillvarons motsatsspel" och de dialektiska sprången i förändringarna. Föreställningen om institutionernas stabilitet och den lugna utvecklingen som historisk lag skjuts undan till metafysikens värld.

Men denna genombrytning av de ideologiska föreställningarna är i och för sig en revolutionär aktion, eftersom dessas sociala funktion är att dölja de nuvarande samhällsinstitutionernas tidliga bundenhet och bräcklighet. Blottläggandet av rötterna till en ideologi är ett säkert tecken på att dess slut nalkas. Lassalle har uttryckt det sålunda: "Das Anbrechen einer neuen Zeit besteht immer nur in dem erlangten Bewusstsein über das, was die bisher vorhandene Wirklichkeit an sich gewesen ist."

Men helt upphör ej vetenskapernas bundenhet vid det borgerliga ideologiska tänkandet förr än de sociala relationer är upplösta, ur vilka detta tänkande erhåller sin psykologiska näring. Först när ideologins politiska funktion är död flyttas den generöst till historikernas obduktionsbord. Först när den borgerliga egendomsrätten, de svällande lageditionerna, de juridiska arkivens samlingar av prejudicerande rättsfall, de spetsfundiga juridiska avhandlingarna genom en politisk omvälvning är förvandlade i makulatur, när det fria bytet av varor ersätts av ett tekniskt distributionssystem och en planmässig produktion, kommer de borgerliga tänkesätten och begreppen att vissna av brist på kraft. Nationalekonomernas utläggningar av kapitalräntans art, av gränsnyttans variationer, statsvetenskapsmännens gränsläggningar mellan subjektiv offentlig rätt och privat rätt kommer att te sig som meningslösa skolastiska övningar, för den som då inte i arkiven gör sig mödan att undersöka det sociala kraftspel, av vilket de en gång var en sällsam reflex. Socialvetenskapernas bundenhet vid det borgerliga samhällets sociala tankeformer löses då av sig själv.

---

⁴⁸ J. Vogt, *Den marxistiske lære om varebytte og profitt*, 1931, s. 21.

Bilaga: Kommentar (december 1973)

[...]

2

Historieskrivningens dilemma, som inledde tidskriften *Ateneum* var ett försök till en immanent begreppskritik av svensk historieskrivning. Den kom 1933.

Metodiskt var den utan tvivel inspirerad av Gunnar Myrdals *Vetenskap och politik i national-ekonomi*, som hade kommit redan 1930. Myrdals bok visade att metoden var fruktbar.

Också ordet ”dilemma” hade jag fått från Gunnar Myrdal, som just hade givit ut en mindre skrift *Socialpolitikens dilemma* och som 10 år senare skulle ge ut *An American Dilemma*, det stora verket om utsugningen av negrerna i USA.

Men ordet ”dilemma” är ett nyckelord för förståelsen av Gunnar Myrdal och den typ av tänkande han tillhör. Han såg feltänkandet i nationalekonomin men kunde inte slå sig fri från doktrinen. Han utgick från Max Webers problemställningar, en man som på samma gång ville tänka fritt och behålla en professur i kaiserriket Tyskland, något som utan tvivel satte honom i ett ”dilemma”. Genom Gunnar Myrdal har Webers uppsats *Die Objektivität sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis* blivit en kär läsning på senare decennier vid de amerikanska universiteten, där ju många professorer befunnit sig i samma ”dilemma” som Max Weber upplevde.

Max Webers berömda uppsats hade ett rent praktiskt politiskt syfte. Den skulle klarlägga redigeringsprinciperna för tidskriften *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, när han och Werner Sombart skulle övertaga redigeringen 1904.

Tidskriften hade haft en starkt socialpolitisk anstrykning. Den hade huvudsakligen ägnat sig åt ”arbetarfrågan” och det kunde väcka misstankar i det klimat, som utvecklade sig i Tyskland efter sekelskiftet, sedan den socialpolitiska vägen från Bismarcks tid hade lagt sig. Nu ville de nya redaktörerna rentvå sig från alla misstankar, och det är ändamålet med uppsatsen.

Weber fastslår att tidskriften inte skulle bedriva politisk propaganda. Politiska motståndare skulle kunna samarbeta i den. Den hade hittills inte varit ett ”socialistiskt” organ, underströks det för säkerhets skull, men den skulle inte heller bli ett ”borgerligt”. Den leddes av folk som — vilken åsikt de än hade om hur samhällsordningen skulle gestalta sig i en fjärran framtid — bejakade den kapitalistiska utvecklingen, inte därför att den var bättre än tidigare samhällsformer utan för att den var oundviklig och därför att en principiell kamp emot den inte befordrade utan snarare hindrade arbetarklassens uppstigande i kulturens ljus, hette det.

Sombart och Weber hade visserligen uppsagt den nationalekonomiska doktrinen tro och lydnad. De menade att den utifrån oredovisade premisser ville med vetenskaplig metod föreskriva hur den praktiska ekonomiska politiken skulle utformas.

Dylikt positivistiskt hokus-pokus skulle inte få förekomma i *Archiv* och man vägrade att ta in uppsatser, som tillämpade denna primitiva teknik. Man ville — som Sombart sade — inte ha med ”manchesterfolk” att göra. (Den nationalekonomiska doktrinen hade kring sekelskiftet inte det bästa anseende, och betecknande är att den nya professur, som inrättades vid Göteborgs högskola 1903, benämndes ”nationalekonomi och sociologi”.)

Men ännu viktigare än att göra sig av med nationalekonomernas ”lagar” var — enligt Weber — att göra rent hus med Marx' konstruktioner. Dessa hade visserligen haft en eminent betydelse som arbetshypoteser (”heuristische Bedeutung”, Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, 1922, s. 205) men deras farlighet, så snart de betraktades som empiriskt gällande, som reella ”verkande krafter” och tendenser, motiverade att tidskriften höll dem

under regelbunden kritisk uppsikt.

Max Weber var nykantian. ”Tingens” sakliga relationer till varandra var oåtkomliga, vad vetenskapen sysslade med var ”problemens” tankemässiga sammanhang. Han var sålunda på jakt efter alla ”lagbundenheter” som man trott sig kunna konstatera i det samhälleliga skeendet och hävdade att det här var fråga om tankekonstruktioner, modeller, som vi behövde för att ordna upp vårt vetande. Hans uppsats innehåller egentligen inget nytt som inte redan var sagt av H. Rickert i dennes *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung*, 1896, nykantianernas historiefilosofi.

Med denna utgångspunkt låg det nära till hands att kräva att de som skrev i tidskriften skulle redovisa efter vilka ideal och värderingar de valde sina modeller. Det var ju ändock bara modeller.

Allt var modeller utom den kapitalistiska utvecklingen, som enligt Weber var oundviklig. Hur han fick detta att gå ihop tankemässigt är en gåta.

”En spetsfundig bracka” skrev mængdlärans fader Georg Cantor om Kant. Skall vi låta omdömet även gälla Max Weber? Men det är egendomligt att en så stor forskare som Gunnar Myrdal alltjämt tycks sitta kvar i det weberska tänkandet med dess introspektiva, nästan poetiska intresse för värderingar och motiv. Det är en lära för andar, som inte behöver ha ben att stå på. Det är en lära för campus och kloster. Besynnerligt nog höll Myrdal sin lecture *Value in Social Theory* för en samling benediktinermunkar.

Men det var ju något annat det gällde. Det var frågan om de begrepp, som historikern fångar den historiska verkligheten med. Det var inte fråga om värderingar. Värderingar avslöjar sig lätt. Patriotismen i historieböckerna är lätt att iakttaga.

Rickert har belyst problemet. Han konstaterar att en demokrat och frihandlare brukar ha andra värdeomdömen om en historisk tilldragelse än en aristokrat och tullvän. Men kommer därför den ene att med intresse följa historiska tilldragelser, som är kom plett likgiltiga för den andre? Säkerligen inte, säger Rickert. Deras olika värderingar hänför sig nämligen till en gemensam uppfattning av den historiska verkligheten (*Die Grenzen ...*, 1902, s. 364). Men att denna verklighetsuppfattning kunde vara falsk, dit nådde aldrig Rickert.

Åter till *Historieskrivningens dilemma*. Uppsatsen ville komma vidare förbi nykantianerna och Weber. ”Värderingarna”, ”värdeomdömena” var inte det relevanta. Uppsatsen ville tränga fram till de begrepp som historikerna arbetar med. Den visar att historikerna arbetar med en begreppsapparat, där begreppen ingalunda är logiskt bestämda utan hämtade ur dagligt språkbruk och bemängda med ideologiska element. Jag hänvisar till uppsatsen och anser det onödigt att här utlägga dess text.

Den svenska historikermiljön hade vid den tiden knappast sysslats med dessa problem. Den var närmast aningslös. Och för de svenska universitetsfilosofer som tangerat frågan om historieskrivningens problem var som nämnts Rickert alltjämt den stora auktoriteten.

Den svenska historikermiljön absorberades — i den mån den arbetade med teoretiska problem — helt av källkritiken. Det fanns inte stor anledning för källkritikens teoretiker att gripa tillbaka på Rickert. Han begränsade uttryckligen sin analys att gälla den historiska *framställningen*. Och elementen i den är inte källorna som sådana utan de historiska *data* eller *fakta*, som framkommit med stöd av källorna.

Men det är ju till slut framställningen hela det historiska forskningsarbetet gäller. Liksom andra vetenskaper behöver historieskrivningen ett laboratoriearbete. Men detta kan aldrig bli självändamål.

3

Den immanenta begreppskritiken i *Historieskrivningens dilemma* påvisade att ett ideologiskt förankrat statsbegrepp och ett likaledes ideologiskt förankrat utvecklingsbegrepp förfalskade den historiska framställningen som därigenom blev ovetenskaplig. Denna problematik var tydligen aktuell flerstädes — dock inte vid de svenska universiteten.

Otto Brunner — då professor i Wien — tog upp liknande tankegångar några år senare i en uppsats 1936 i *Zeitschrift für Nationalökonomie* kallad *Zum Problem der Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*. Han kritiserar Weber och säger att det är mycket tveksamt om de efter Weber ofta förekommande försöken att lösgöra begreppen från det historiska förloppet och betrakta dem som modeller (für sich stehende Idealtypen) kan lyckas.

Han slöt an till den bland historikerna då pågående diskussionen om schemat naturhushållning—penninghushållning, och säger att syftet med de ekonomiska stadierna har varit att placera in ett stycke konkret ekonomiskt liv i en utvecklingskedja, som tänktes leda fram till det moderna näringslivet.

Den sektorisering av det historiska förloppet som påtalats i *Historieskrivningens dilemma* kritiserar också Brunner. Man tar ut t. ex. faktaområdet ”näringsliv” som ett autonomt livsområde ur sitt tidssammanhang och betraktar det ur aspekten av det moderna näringslivets uppkomst. I själva verket förutsätter ”ekonomisk historia” som ett autonomt vetenskapligt fack den ideologiska och falska föreställningen om ”näringslivet” som en autonom storhet.

Brunner säger att historievetenskapen skall visa människan i hennes samhälleliga sammanhang. Och i samhället, i dess reaktion utåt liksom i dess inre ordning, handlar det om politik. På det sättet blir all historia i egentlig mening politisk historia, något som naturligtvis inte begränsar den till militära och utrikespolitiska förlopp. Den politiska synpunkten ger en överblick över hela den samhälleliga totaliteten.

Brunner fullföljde dessa tankegångar i sitt stora och på sin tid mycket uppmärksammade arbete *Land und Herrschaft* (1939). Där understryker han hur historikernas framställning av medeltida förhållanden är bemängda med nutida ideologiskt stoff.⁴⁹ I vår tids ideologier — heter det vidare — beslöjas statens karaktär av makt- och våldsapparat. Vår tids teorier har skilt på ”makt” och ”rätt” och dolt för sig Hobbes' sats att auctoritas, non veritas facit legem, makten inte objektiviteten skapar lagen.⁵⁰

Samstämmigheten i tänkandet i *Historieskrivningens dilemma* och i Brunners skrifter är påtaglig.

4

Sedan den immanenta kritiken i *Historieskrivningens dilemma* påvisat den ideologiska och därmed ovetenskapliga karaktären hos historikernas begreppsapparat, skulle en logiskt bearbetad begreppsapparat framläggas. Detta påbörjades i uppsatsen *Historieskrivningens dilemma II*. Denna skulle följas av ytterligare en positiv uppsats. Begreppsapparaten skulle utformas i anslutning till den marxistiska traditionen. Emellertid fullföljdes inte serien.

Orsaken härtill var följande:

Professor Einar Tegen — som gjort inbrytning i den nykantianska miljön i Lund — hade läst *Historieskrivningens dilemma II*, uttalade sitt gillande och sade att min metod påminde om

⁴⁹ Bl. a. angreps Brunner av Heinrich Mitteis, författaren till standardverket *Der Staat des hohen Mittelalters*, som visserligen delar Brunners kritik av sektoriseringen av det historiska stoffet men eljest sitter fast i traditionen. Icke desto mindre ges Mitteis' arbete, som är allt annat än marxistiskt och enligt min uppfattning felaktigt i sin konception, ut i nya upplagor i DDR.

⁵⁰ Brunner har tydligen spelat en stor roll för Kerstin Backs analytiska metod i hennes bok *Lagen rätten läran*, 1963.

den logiska Wienerkolans metod och rådde mig att orientera mig i dess skrifter. De hade för mig dittills varit obekanta.

Där fann jag emellertid Otto Neuraths *Empirische Soziologie*, som hade utkommit redan 1931. Belysande är att jag fann den genom en uppskattande recension i Max Horkheimers *Zeitschrift für Sozialforschung* 1932, en nyskapande tidskrift, som jag prenumererade på och betraktade som omistlig men som nazisterna slog fysiskt sönder 1933. Recensionen var skriven av professor Ernst von Aster i Giessen, vilken liksom många lundensare extraknäckte i *Svensk Uppslagsbok* och var radikal.⁵¹

Neurath såg i de rådande maktförhållandena i Mellan- och Västeuropa det största hindret för genombrottet av en materialistisk humanistisk vetenskap. Den hade visserligen kunnat bryta igenom i fysiken och i logiken men så snart den sökte tränga in i historia, nationalekonomi och sociologi — dessa vetenskaper som hade en direkt eller indirekt bäring på praktisk politik — kom den att stöta på motstånd vid universiteten och de offentliga institutionerna. Så länge de rådande maktförhållandena bestod kunde det därför endast bli frågan om enstaka ansatser till begreppsanalys, närmast inom den marxistiska tanketraditionen; under det att man för att röja upp skulle ha behövt samverkan av en hel forskargeneration, menar Neurath.

(Neurath skulle bittert få erfara sanningen av sin sociologiska analys av forskarnas situation. Några år senare skulle han vara förjagad från Österrike av klericofascisterna och som rotlös emigrant försvinna in i de blodfattiga abstraktionernas värld, när han inte längre hade sin grogrund i "det röda Wien".)

Neurath — liksom hans kollega Rudolf Carnap — hade logiskt slagit sönder nykantianernas försök att dra en gräns mellan naturvetenskap och humaniora (*Geisteswissenschaften*), en gränsdragning som de betraktade som metafysik. Vetenskapens metod var i grunden en och odelad, gemensam för naturvetenskap och humaniora, nämligen att göra utsagor om lagmässiga förhållanden mellan empiriska fakta. Vetenskapen är till sin natur ett hjälpmedel för oss att orientera oss i tillvaron, och i det avseendet skiljer sig inte de humanistiska vetenskaperna från de naturvetenskapliga. För på detta sätt programbestämda vetenskaper använder Neurath beteckningen realvetenskaper.

Här lägger jag nu in ett referat av bärande synpunkter i Neuraths skrift, som numera är svår att få tag i:

Genom sin kombination av historisk och nationalekonomisk metod hade marxismen visat vägen för utvecklingen av en realistisk forskningsmetod.

Marx hade förkastat modellstrukturer (Idealstruktur) likgiltigt om det var frågan om frihandelsstruktur eller utopisk socialistisk struktur. För honom var alla former historiska: samtidigt, det förflutnas eller framtidens. Därför kunde han bara i begränsad omfattning göra prognoser. Även hans påstående att framtidens samhällsordning inte skulle medföra de lidanden, som härrör sig ur vår tids ekonomiska struktur, skulle fattas som ett historiskt betingat påstående och inte som en utopi eller ändamålsuppfattning.

När Marx och Engels sökte bevisa sitt påstående att den nuvarande ordningen skulle gå under och lämna plats för en i visst avseende mindre olycklig, så argumenterade de aldrig med hänvisning till att vår ordning skulle vara orättvis eller under hänvisning till att sanningen skulle segra. Nej, de visade empiriskt om människorna under bestämda omständigheter förhöll och skulle förhålla sig.

Om de förde sin argumentation utifrån en förenklad bild av kapitalismen, så gjorde de detta därför att de menade att på detta sätt skulle ett första närmande nås, där de för en prognos

---

⁵¹ Monografien om Max Horkheimer och Frankfurtskolan har nyligen skrivits av Martin Jay: *The Dialectical Imagination*, 1973.

väsentliga elementen skulle framträda.

Menar någon att Marx och Engels borde ha tagit hänsyn till andra moment, att de har tagit in för få element, så ändrar detta förhållande inte frågeställningens materialistiska art, som är helt empiristisk i realvetenskapernas mening.

Visst finner man — säger Neurath — hos Marx och marxisterna metafysiska vändningar, men de är inte väsentliga för argumentationen. Kraftiga värdeomdömen är också inströdda överallt men de går inte heller in i argumentationen — medan hos andra forskare väsentligt mildare värdeomdömen är beståndsdelar av argumentationen och därigenom inkräktar på framställningens vetenskaplighet.

Den materialistiska historieuppfattningen utgår från den totala livsprocessen (Gesamtlebensprozess). När den använder sig av traditionella bestämmingar som ”religion”, ”konst”, ”vetenskap.” ”rätt” osv., framstår dessa fenomensgrupper som inflätade i den sociala totalprocessen. Man skulle kunna förutsäga utvecklingen av produktionsättet eller de sociala förändringarna, men det är utsiktslöst att skriva en religionens, konstens eller matematikens autonoma ”historia”. Endast inom ramen för historisk framställning av totalprocessen kan man skriva de nämnda formationernas historia.

Mycket talar för — enligt Neurath — att man vid utbyggnaden av en sociologi på materialistisk basis inte kommer att använda sig av de traditionella bestämmingarna. Man kommer att skapa nya mera precisa begrepp. (Och det var detta som var påbörjat i *Historieskrivningens dilemma II* och skulle fortsätta i III.) En del av svårigheterna då det gäller att formulera relationerna mellan marxismens ”överbyggnad” och ”underbyggnad” torde hänga samman med sådana bestämningsproblem. Dessa svårigheter kan emellertid övervinnas, om man bygger upp marxismens begrepp på strängt materialistisk basis och formulerar dem i fysikaliskt språk (Carnap). Då skulle också alla försök att grunda marxismen idealistiskt framstå som ”meningslösa”.

Marxismens utsagosystem var ju historiskt knutet till begynnandet av den proletära revolutionen. Det uppstod metafysiska mot-strömningar. Dessa var mycket aktuella för Neurath och för den filosofiska Wienerskolan (Carnap, Schlick).

En av linjerna i denna motströmning var försöket att slå upp en gränslinje mellan naturvetenskaperna och de ”förstående” humanistiska vetenskaperna. Företrädarna härför var Wilhelm Dilthey och Heinrich Rickert. Redan Mill hade enligt Neurath gått emot denna distinktion.

John Stuart Mill har — enligt Neurath -- i sin uppsats över Bentham visat hur meningslöst det är att göra för stort nummer av människors *medvetna motiv*. Det avgörande är människornas förhållanden inom sammanlevnaden. Mill förbereder sålunda eliminationen av motivdiskussionen. Ja, han överskattar ej heller betydelsen av personligheten. ”De ändringar som våra institutioner genomgått och de större ändringar, som de kommer att genomgå, är inte filosofernas verk utan verkningarna av stora samhällsklassers intressen och instinkter.”

Det är klart, tillägger Neurath, att en sådan tänkare inte kunde förstå att naturvetenskaperna skulle skiljas ut från samhällsvetenskaperna och att för honom de etiska problemen var sociologiska, dvs. fysikaliska.

Max Weber kommer — liksom Sombart — nära den nykantianska linjen. Han har i princip vänt sig mot den behavioristiska inställningen, och tillskrivit ”tidsandan” en verksam kraft i sociala sammanhang.

Weber är visserligen klar över motivforskningens svårigheter. Men trots det — säger Neurath — återkommer hos Weber ständigt introspektion och inlevelse i stället för vetenskap. För denna poetiska verksamhet finns ingen kontroll — men den har ju inte heller i vetenskapliga framställningar att göra.

Neuraths sociologi på materialistisk basis redogör endast för relationerna människorna emellan och mellan dem och miljön. Den känner bara människornas förhållningssätt. Dessa kan man vetenskapligt iakttä, ”fotografera”. ”Inlevelse” är ingen vetenskaplig metod lika litet som ett besynnerligt ”förstående”. Alla sådana vändningar härstammar från metafysiskt tänkesätt. Alla dessa strävanden går historiskt tillbaka på bemödandet att ge människan en särställning. Sociologin behandlar inte människorna annorlunda än andra realvetenskaper behandlar djuren, växterna och stenarna. Den känner blott en lära om ”beteendet” i vidaste bemärkelse.

Kampen mellan de metafysiska och de vetenskapliga sociologerna är oundviklig. Den utspelar sig mot bakgrunden av mycket större sociala strider, som den är en återspeglning av. Den levande nutidsformen av denna sociologi är marxismen. Innebörden av en sociologi på materialistisk basis kan man bäst göra klar för sig genom en analys av den materialistiska historieuppfattningen, även om man inte behöver acceptera alla marxismens enskildheter.

Sociologin, nationalekonomin och historien berättar om empiriskt fastställbara storheters avhängighet av andra storheter. De tar fram bestämda storheter, som de har intresse av. Men det gör också fysikerna, biologerna och kemisterna. Av vilken orsak urvalet av objekt sker, är för svarets innehåll helt ovidkommande. Livsmedelskemi är lika mycket kemi som den allmänna kemien.

En hart när ändlös debatt om ”värdefriheten” inom socialvetenskaperna har uppstått. Men i vilka andra realvetenskaper faller det kunskapsteoretikern in att debattera om ”värdefriheten” (Wertfreiheit) är väsentlig för vetenskapen eller inte? Man söker efter betingelser för prognoser, och därmed är frågeställningen redan given. Man frestas att föra tillbaka nationalekonomernas, historikernas och sociologernas mångfaldigt konstlade metodologiska diskussioner på ett slags dåligt samvete. Många spårar s. a. s. att de tar hänsyn till allehanda, som inte alls hör dit; och nu skall de metodologiska betraktelserna ursäkta missen.

Det är en konkret fråga för den vetenskapliga forskningen, om historien med framgång kan bedrivas som en framställning om klasstriderna.

Neurath menar att man kan bättre förutsäga ett lands öde, om man ger en klassanalys än om man avväger de diplomatiska, militära och dynastiska chanserna. Vi kommer längst med prognoser, som hänför sig till organisation, produktionsförhållanden, klasser o. dyl. Då kan man fråga sig: om man i grova drag kan förutsäga förändringarna i samhälls- och produktionsordningen, vilka förändringar framträder då i enskildheter, i religion, konstformer, lagar, förvaltning, rättsskipning osv.?

Vi måste följa upp vilka förändringar som är på gång beträffande våra prognosverktyg, vilka förbättringar som är att vänta. Om vi bortser från de sociala förändringar, som är nödvändiga för elen slutliga utbredningen och resultatrika tillämpningen av den vetenskapliga sociologin, så är framför allt användningen av de nyaste resultaten i den vetenskapliga världsuppfattningen väsentlig. Den analys av vetenskapsverksamheten, som bl. a. Carnap, Frank, Russell, Schlick, Wittgenstein företräder, tillåter också en Tillämpning på sociologin.

Så långt Neurath.

Jag mötte här ett synsätt som låg i linje med mitt. Men därutöver en rikedom på nya problemställningar, som det skulle kräva ett mödosamt arbete att penetrera. Det var nämligen så att hos Neurath syntes mig finnas vissa icke avklarade motsägelser mellan positivistiska tankeelement och marxistiska. Analysen behövde drivas vidare. Jag fick inte tid till det 1934. Andra uppgifter pockade. ”Historieskrivningens dilemma III” förblev oskriven. Den hade förutsatt — som Tegen menade — en närmare kännedom om Wienerskolans resultat.

Men jag har i denna efterskrift redovisat vissa linjer i Neuraths bok, därför att Weber alltjämt tycks vara något av en auktoritet. Jag trodde att han hade passerats redan på 1930-talet. Och

för dem vid universiteten som nalkas ”objektivitetsproblemet i samhällsforskningen” genom Gunnar Myrdals bok med detta namn, kan det vara av intresse att se hur många frågetecken som redan på 1930-talet sattes för den typ av motivforskning, som denna bok företräder.

Även i sena arbeten som Torstendahls redan nämnda *Introduktion till historieforskningen* (1966) och Göran Hermeréns *Värdering och objektivitet* (1972) tyngs framställningen av den ”weberska” problemställning, som innehålls i titeln på Hermeréns bok. Är det nödvändigt? Stora delar av naturvetenskapen är i likhet med historievetenskapen ”förklarande”, ”historiska” vetenskaper. Tag t. ex. geologi, geomorfologi, kemi, astronomi, ekologi, etologi. Varför brottas inte deras företrädare med frågan om ”värdering” och ”objektivitet”? Eller gör de det? Jo, men inte förrän framställningen får bäring in på praktiska politiska och moraliska ställningstaganden som t. ex. verkningarna av kalhyggen, vattendrags förmåga till självrening, aggressionsbeteendets normativa betydelse, då invecklar sig också naturvetarna i häftiga dispyter om ”värdering” och ”objektivitet”. ”Värdering” och ”objektivitet” är sålunda inte ett för historieskrivningen och samhällsvetenskaperna konstitutivt problem.

Torstendahls inställning leder fram till hans skepsis mot ”populärvetenskapliga” och ”syntetiska” framställningar. Endast laboratoriearbetet ges rangen av vetenskap. Men det var ju detta som innebar historieskrivningens dilemma, närmast en bankruttförklaring, som det hette i min uppsats från 1933.

Och den leder vidare till den klyvning mellan vetenskap och praxis, som blivit humanisternas ideologi. För Torstendahl blir politik ”tro” och vetenskap ”förnuft”, om man får döma av de bornerade banaliteterna på sidan 56 i hans bok. Enligt min erfarenhet måste ett politiskt beslut av stor räckvidd föregås av ett verklighetsbedömande, en empirisk process, som ställer oändligt mycket större krav på exakticitet och iakttagelsernas noggrannhet än vad en vetenskapsman behöver underkasta sig, därför att beslutets följdverkningar i regel blir mera påtagliga än följderna av det beslut som vetenskapsmannen fattar, innan han skriver ner sin sats. Sedan är det en annan sak att politikern kan tvingas handla, innan han har frågan helt utredd, liksom en kirurg — han må vara den störste vetenskapsman i sitt fack — kan nödgas ingripa långt innan fallet är vetenskapligt utrett, då det gäller att rädda ett människoliv. Så här sade en tekniker en gång till mig: ”Gör jag ett fel i min grundforskning, t -ex. en felbedömning av molekylernas uppträdande under givna omständigheter i en metallisk massa, kommer med säkerhet en kollega att snart korrigera mitt resultat, men felbedömer jag hållfastheten i en brokonstruktion blir det bron själv, som korrigerar mig, det kan bli fråga om en katastrof eller i bästa fall om förödande reparationskostnader.”

Praxis stålsätter vetenskapen. Det är inte värderingarna det gäller, det är alltjämt begreppsapparaten det kommer an på till sist. Det är frågan om att hålla verktygen rena. Det skall erkännas att i en liten efterskrift till 1971 års upplaga av sin bok gläntar Torstendahl på dörren till den verkstad, där en sådan fejning kan göras. Skall möjligen 1970-talets historiker slå sönder den borgerliga historiekonceptionen?

Lästips – Andra historiker om historieskrivningens problem

E H Carr: [Vad är historia](#). Historieforskning, dess mål och medel m m

Erik Hobsbawm: [Marx och historien](#). Om tillämpningen av den historiska materialismen.

Ernest Mandel: [Individens roll i historien: Fallet Andra världskriget](#)

Georgij Plechanov: [Om personlighetens roll i historien](#).